

przyznającym się do wiary chrześcijańskiej, przed zesłaniem na wygnanie konfiskowano majątki, podczas gdy urzędników cesarskich dodatkowo piętnowano i w więzach wysyłano do dóbr cesarskich. Co jednak najbardziej charakterystyczne i co wyraźnie zdradza finansowe w tym przypadku motywy prześladowań chrześcijan (decydującą rolę odegrał tutaj, jak się wydaje, Marcus Fulvius Marcianus), to fakt, iż nawet wyrzeczenie się wiary nie gwarantowało odzyskania majątku. Jest to zwłaszcza prawdopodobne, iż – jak podaje Euzebiusz – pierwsze lata panowania Waleriana przebiegały wyjątkowo spokojnie, a politykę cesarza cechowała nawet, jak się zdawało, większa tolerancja wobec chrześcijan, aniżeli za panowania jego poprzedników⁷. O szybkim bogaceniu się chrześcijan w owym czasie świadczy m.in. niemal powszechne oburzenie gminy chrześcijańskiej, jakie wywołuje chciwość i bezwzględność bogatych, dążących do stałego powiększania swoich majątków, dodatkowo pogłębiające się i tak już poważne dysproporcje majątkowe w społeczeństwie, których nie zdołały zahamować ani stałe nawoływania Kościoła, ani restrykcyjne poczynania władz cesarskich. W sferze prawnej to wyraźne nasilenie się tendencji tezauryzacyjnych, silnie polaryzujących społeczeństwo, przyjęło postać formalnego podziału społeczeństwa na dwie wyraźnie od siebie oddalone grupy tzw. *honestiores* i *humiliores*. Wzmianki o bezprawnych zaborach ziemi, przekupstwach w sądownictwie i administracji, o lichwiarskich procentach, spekulacjach i działalności handlowej, o olbrzymich majątkach w złocie i srebrach, występują w literaturze chrześcijańskiej stosunkowo często i w pewnym przybliżeniu odzwierciedlają stan ekonomiki państwa⁸.

⁷ Por. Eusebius, HE VII 10, 3; Cyprianus, *Ad Demetrianum*, 10nn.; *De lapsis* 4, 6; *Epistula* 11; 27; 50; 52, 1; 59, 1; 80, 1; A. Linsenmeyer, *Die Bekämpfung des Christentums durch den römischen Staat*, München 1905, 153nn.; E. Meyer, *Ursprung und Anfänge des Christentums*, Stuttgart-Berlin 1924, 560nn.; J. Vogt, *Christenverfolgung*, RAC II 1188; J. Moreau, *Die Christenverfolgung im römischen Reich*, Berlin 1961, 88nn.; H. Grégoire, *Les persécutions dans l'empire romain*, Bruxelles 1964, 46nn.; W. Plankl, *Wirtschaftliche Hintergründe der Christenverfolgung in Bithynien*, "Gymnasium" 60(1953) s. 55; M. Giaccherio, *Prezzi e salari dell'antica Roma*, "Studi Romani" 18(1970) 149-162; W. Eck, *Das Eindringen des Christentums in den Senatorenstand bis zu Konstantin d.Gr.*, "Chiron" 1(1971) 381-406; H. Castritius, *Materiell-ökonomische Hintergründe der Christenverfolgungen im römischen Reich*, w: *Herrschaft, Gesellschaft Wirtschaft*, Donauwörth 1973, 82nn.; B. Grimm, *Untersuchungen zur sozialen Stellung der frühen Christen in der römischen Gesellschaft*, München 1975; E. Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance 4-7 siècles*, Paris-La Haye 1977, 12nn.; R.M. Grant, *Early Christianity and society*, London 1978, 44nn., 96nn.; M. Simon, *Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1981, 206nn.; G. Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1984, 130nn.

⁸ Por. m.in. G. Cardascia, *L'apparition dans le droit des classes d'honestiores et d'humiliores*, "Revue historique de Droit" 28(1950) 305-337; M. Giaccherio, *Prezzi e salari dell'antica Roma*, "Studi Romani" 18(1970) 149-162; R. Bogaert, *Changeurs et banquiers chez les Pères de l'Eglise*, "Ancient Society" 4(1973) 239-270; tenże, *Geld*, RAC IX 857; Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, dz. cyt., s. 149nn.